

УДК 581.47/48 (477.46-21)

Т.В. Мамчур

Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, 20301, м. Умань, Черкаська обл., Україна, *tamchur-tv@ukr.net*

ІСТОРИЧНА КАРПОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ У ФОНДАХ ГЕРБАРІЮ УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА (UM)

Ключові слова: архівні матеріали, карпологи́чна колекція, гербарний фон, картотека, гербарій (UM), Умань

Фонди гербарію (UM) нараховують близько 30000 гербарних зразків історичної колекції, яка була започаткована в 1844 р. в Головному училищі садівництва, м. Одеса (нині Уманський національний університет садівництва, м. Умань) першим директором О. Д. Нордманом, педагогічними працівниками та учнями. Свідчать про це й історичні документи навчального закладу, гербарні етикетки (Карасюк, 1994).

З переїздом у 1859 р. училища садівництва до м. Умані гербарний фонд поповнюється наступним директором, ботаніком, лісівником М. І. Анненковим. Під час вивчення фахових дисциплін з ботаніки, лісівництва та декоративного садівництва в училищі, які формували відмінних садівників, були невід'ємною часткою й гербарні колекції. У всі наступні часи існування навчального закладу робота з гербаріями підтримувалася та примножувалася.

Навчальний заклад пережив низку реорганізацій, змінював назви, об'єднував дисципліни та кафедри. Так, дисципліна ботаніка у 1920-30 роки була при кафедрі рослинництва. За керівництва професора С. К. Руденко висаджувалися на ділянки нові сільськогосподарські ціни рослини, формувалася їх карпологи́чна колекція для проведення занять. Асистент В. С. Горячева під його керівництвом активно приймала участь у формуванні гербарного фонду, про що свідчить рукописна картотека, її іменним гербарієм та авторським підписом (Мамчур та ін., 2017; Уманський..., 2019).

За опрацьованими архівними матеріалами музею історії університету відмітимо звіт завідувача кафедри ботаніки І. І. Білоуса про роботу кафедри, де згадується гербарій, як наочний матеріал для вивчення дисциплін (Архівні..., 2023). Кафедра ботаніки самостійне існування розпочала в 1921 році (Мамчур та ін., 2017), а в попередні роки як уже зазначалося була при кафедрі рослинництва, згодом – кафедрі захисту рослин про що свідчать історичні документи кафедри та фото які представлено на рис. 1, 2.

Велику роль у збереженні та поповненні колекцій відіграли асистент О. С. Бондар, професор С. Л. Бонецький, І. Й. Онищенко, згодом асистент Н. І. Кутова, доценти В. Ф. Ніколаєв, В. А. Гаврилюк, Т.Б. Вакар, З. В. Геркіял, Т. О. Кравець та сучасні викладачі ботаніки М. І. Парубок, Т. В. Мамчур (Мамчур та ін., 2017).

Слід відмітити другого куратора гербарію доцента Т. О. Кравець, яка здійснила інвентаризацію та впорядкування гербарного фонду, а її наступник доцент Т. В. Мамчур зареєструвала в 2016 р в Index Herbariorum (New York) з присвоєнням акроніму (UM) та створила первинний каталог. На сьогодні гербарій відомий для міжнародної наукової спільноти і доступний для опрацювання. Історичні гербарні колекції навчальних та наукових закладів України потребують моніторингу та оприлюднення для наукових цілей, як історичне надбання України (Гербарії..., 2011). Гербарій (UM) маловідомий в Україні, а тому опрацювавши фонди маємо на меті ознайомити наукову спільноту зі зразками карпологи́чної колекції, яка нараховує 90 одиниць (табл. 1).

Рис. 1. Історичне фото кабінету ботаніки із вмістом карпологічної колекції

Рис. 2. Фото кабінету рослинництва із карпологічною колекцією, гербаріями та зразками

Таксономічну приналежність подано за перевіреною міжнародною інформаційною базою даних Plants of the World Online (POWO) (URL: <https://powo.science.kew.org/>) [9], оскільки деякі таксони набули синонімічних назв, які подано в дужках за оригіналом гербарної етикетки (рукописних підписів В. А. Гарилюка). Українські назви рослин подано за вільною енциклопедією «Українська Вікіпедія» (URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>) [7].

Таблиця 1. Таксономічна приналежність карпологічної колекції (UM)

№ з/п	Інвентаризаційний номер	Латинська назва виду	Українська назва виду
Gymnosperms (Pinophyta)			
Cupressaceae			
1.	8951	<i>Calocedrus decurrens</i> (Torr.) Florin (<i>Libocedrus decurrens</i> Torr.)	Річковий кедр каліфорнійський, калоцедрус низхідний
2.	8918	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A.Murray bis) Parl.	Кипарисовик Лавсона
3.	8919	<i>Cryptomeria japonica</i> (Thunb. ex L.f.) D.Don (<i>Cryptomeria japonica</i> f. <i>elegans</i> (J.J.Veitch) Beissn.)	Криптомерія японська форма елегантна

4.	8922	<i>Cupressus pendula</i> Thunb. (<i>Cupressus funebris</i> Endl.)	Кипарис плакучий
5.	8921	<i>Hesperocyparis goveniana</i> (Gordon) Bartel (<i>Cupressus goveniana</i> Gordon)	Кипарис Говена
6.	8920	<i>Hesperocyparis lusitanica</i> (Mill.) Bartel (<i>Cupressus lusitanica</i> Mill.)	Кипарис мексиканський
7.	8923	<i>Juniperus sabina</i> L.	Ялівець козацький
8.	8917	<i>Platycladus orientalis</i> (L.) Franco (<i>Biota orientalis</i> (L.) Endl.)	Китайська туя східна, широкогілочник східний
Ginkgoaceae			
9.	8924	<i>Ginkgo biloba</i> L.	Гінко дволопатеве
Pinaceae			
10.	8925	<i>Abies alba</i> Mill. (<i>Abies pectinata</i> (Lam.) DC.)	Ялиця біла
11.	8926	<i>Tsuga canadensis</i> (L.) Carrière	Тсуга канадська
12.	8927	<i>Tsuga sieboldii</i> Carrière	Тсуга Зібольда
Angiosperms (Magnoliophyta)			
Monocots			
Arecaceae			
13.	8932	<i>Chamaerops humilis</i> L. (<i>Chamaerops elegans</i> var <i>argentea</i> Hook.f.)	Карликова пальма низька
14.	8933	<i>Syagrus coronata</i> (Mart.) Becc. (<i>Cocos coronata</i> Mart.)	Сіагрус, пальма урікуру
Iridaceae			
15.	8969	<i>Iris graminea</i> L.	Півники злаколисті
Musaceae			
16.	8979	<i>Musa</i> L.	Банан
Poaceae			
17.	8984	<i>Alopecurus pratensis</i> L.	Китник лучний
18.	8983	<i>Agropyron cristatum</i> (L.) Gaertn. (<i>Agropyron pectiniforme</i> Roem. & Schult.)	Житняк гребінчастий
19.	8985	<i>Arrhenatherum elatius</i> (L.) P.Beauv. ex J.Presl & C.Presl	Райграс високий
20.	8986	<i>Avena sterilis</i> subsp. <i>ludoviciana</i> (Durieu) Nyman (<i>Avena ludoviciana</i> Durieu)	Овес Людовика
21.	8988	<i>Coix lacryma-jobi</i> L.	Намистинник, слъози Йова
22.	8987	<i>Danthonia alpina</i> Vest (<i>Avena stricta</i> Host)	Дантонія альпійська
23.	8989	<i>Lolium pratense</i> (Huds.) Darbysh. (<i>Festuca pratensis</i> Honck.)	Костриця лучна, вівсяниця лучна
24.	8990	<i>Hordeum vulgare</i> subsp. <i>distichon</i> (L.) Körn. (<i>Hordeum distichon</i> L.)	Ячмінь дворядний
25.	8991	<i>Triticum turgidum</i> subsp. <i>durum</i> (Desf.) Husn. (<i>Triticum durum</i> Desf.)	Пшениця тверда
Amaranthaceae (Chenopodiaceae)			
26.	8945	<i>Beta vulgaris</i> L.	Буряк звичайний
Anacardiaceae			
27.	8928	<i>Pistacia vera</i> L.	Фісташка справжня
Apocynaceae			
28.	8929	<i>Asclepias syriaca</i> L.	Ваточник звичайний
29.	8930	<i>Vincetoxicum hirsutinaria</i> Medik. (<i>Vincetoxicum officinale</i> Moench)	Ластовень звичайний
Aquifoliaceae			
30.	8931	<i>Ilex latifolia</i> Thunb.	Падуб широколистий
Aristolochiaceae			
31.	8934	<i>Aristolochia macrophylla</i> Lam.	Хвилівник великолистий
Asteraceae			
32.	8935	<i>Helianthus annuus</i> L.	Соняшник звичайний
Betulaceae			
33.	8937	<i>Carpinus betulus</i> L.	Граб звичайний
34.	8938	<i>Corylus maxima</i> Mill.	Ліщина велика

Brassicaceae			
35.	8939	<i>Conringia orientalis</i> (L.) C.Presl	Конрингія східна
36.	8940	<i>Matthiola incana</i> (L.) W.T.Aiton (<i>Matthiola annua</i> (L.) Sweet)	Левкой сивий
37.	8941	<i>Raphanus raphanistrum</i> subsp. <i>sativus</i> (L.) Domin (<i>Raphanus sativus</i> L.)	Редька посівна
38.	8942	<i>Mutarda nigra</i> (L.) Bernh. (<i>Sinapis nigra</i> L.)	Гірчиця чорна
39.	8943	<i>Thlaspi arvense</i> L.	Талабан польовий
Cannabaceae			
40.	8944	<i>Cannabis sativa</i> L.	Коноплі посівні
Caprifoliaceae			
41.	8936	<i>Lomelosia rotata</i> (M.Bieb.) Greuter & Burdet (<i>Scabiosa rotata</i> M.Bieb.)	Коростянка колесовидна
Cleomaceae			
42.	8946	<i>Cleomella arborea</i> (Nutt.) Roalson & J.C.Hall (<i>Peritoma arborea</i> (Nutt.) Iltis)	Клеомелла деревовидна
Cornaceae			
43.	8947	<i>Cornus mas</i> L.	Дерен справжній або д. звичайний, кизил справжній
Ebenaceae			
44.	8948	<i>Diospyros blancoi</i> A.DC. (<i>Diospyros discolor</i> Willd.)	Хурма різнобарвна
45.	8949	<i>Diospyros kaki</i> L.f.	Хурма східна
Ericaceae			
46.	8950	<i>Rhododendron catawbiense</i> Michx.	Рододендрон катобський
Euphorbiaceae			
47.	8951	<i>Ricinus communis</i> L.	Рицина звичайна
Fabaceae			
48.	8952	<i>Tripodion tetraphyllum</i> (L.) Fourr. (<i>Anthyllis tetraphylla</i> L.)	Триножник чотирилистий
49.	8953	<i>Arachis hypogaea</i> L.	Арахіс культурний, земляний горіх
50.	8954	<i>Astragalus sieversianus</i> Pall.	Астрагал Сіверса
51.	8955	<i>Erythrostemon gilliesii</i> (Hook.) Klotzsch (<i>Caesalpinia gilliesii</i> (Hook.) D.Dietr.)	Цезальпінія Джилліса
52.	8956	<i>Caragana halodendron</i> (Pall.) Dum.Cours. (<i>Halimodendron argenteum</i> (Lam.) Fisch. ex DC.)	Чингіль сріблястий
53.	8957	<i>Lupinus pilosus</i> L.	Люпин волосистий
54.	8959	<i>Medicago rigidula</i> (L.) All.	Люцерна жорсткувата
55.	8958	<i>Medicago tornata</i> (L.) Mill. (<i>Medicago helix</i> Willd.)	Люцерна кручена
56.	8960	<i>Onobrychis viciifolia</i> Scop. (<i>Onobrychis sativa</i> Lam.)	Еспарцет виколистий
57.	8961	<i>Ornithopus sativus</i> Brot.	Серадела посівна
58.	8962	<i>Coronilla elegans</i> Pančić (<i>Securigera elegans</i> (Pančić) Lassen)	В'язіль стрункий
59.	8963	<i>Thermopsis dolichocarpa</i> V.A.Nikitin	Термопсис довгоплідний
Fagaceae			
60.	8964	<i>Castanea sativa</i> Mill.	Каштан їстівний
61.	8965	<i>Fagus sylvatica</i> L.	Бук лісовий
62.	8966	<i>Quercus ilex</i> L. 'Rotundifolia'	Дуб кам'яний
63.	8967	<i>Quercus robur</i> L.	Дуб звичайний
64.	8968	<i>Quercus virginiana</i> Mill.	Дуб віргінський
Juglandaceae			
65.	8970	<i>Juglans cinerea</i> L.	Горіх сірий
Lauraceae			
66.	8971	<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J.Presl	Камфорне дерево
Lythraceae			

67.	8972	<i>Punica granatum</i> L.	Гранат звичайний
68.	8973	<i>Trapa natans</i> L.	Водяний горіх звичайний
Malvaceae (Tilliaceae)			
69.	8974	<i>Abutilon theophrasti</i> Medik. (<i>Abutilon avicennae</i> Gaertn.)	Абутилон Теофраста, канатник Теофраста
70.	8975	<i>Gossypium herbaceum</i> L.	Бавовник трав'янистий
71.	8976	<i>Hibiscus cannabinus</i> L.	Гібіск конопляний, кенаф
72.	9003	<i>Tilia cordata</i> Mill.	Липа серцелиста
Magnoliaceae			
73.	8977	<i>Liriodendron tulipifera</i> L.	Тюльпанне дерево американське
Menispermaceae			
74.	8978	<i>Menispermum dauricum</i> DC.	Місяцenasінник даурський
Paeoniaceae			
75.	8980	<i>Paeonia tenuifolia</i> L.	Півонія тонколиста
Papaveraceae			
76.	8981	<i>Glaucium flavum</i> Crantz	Мачок жовтий
77.	8982	<i>Papaver dubium</i> L.	Мак сумнівний
Ranunculaceae			
78.	8992	<i>Delphinium consolida</i> L.	Сокирки польові
Rosaceae			
79.	8993	<i>Prunus amygdalus</i> Batsch (<i>Amygdalus communis</i> L.)	Мигдаль звичайний
80.	8994	<i>Prunus tenella</i> Batsch (<i>Amygdalus nana</i> L.)	Мигдаль степовий, м. низький
81.	8995	<i>Prunus armeniaca</i> L. (<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.)	Абрикоса звичайна
82.	8996	<i>Prunus avium</i> (L.) L. (<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench)	Черешня
83.	8997	<i>Persica vulgaris</i> Mill.	Персик звичайний
Sapindaceae			
84.	8998	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	Гіркокаштан звичайний
85.	8999	<i>Acer platanoides</i> L.	Клен звичайний
Solanaceae			
86.	9000	<i>Datura stramonium</i> L.	Дурман звичайний
87.	9001	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Блекота чорна
Staphyleaceae			
88.	9002	<i>Staphylea pinnata</i> L.	Клокичка пірчаста
Ulmaceae			
89.	9004	<i>Ulmus glabra</i> Huds. (<i>Ulmus montana</i> Stokes)	В'яз шорсткий, ільм
90.	9005	<i>Ulmus pumila</i> L. (<i>Ulmus turkestanica</i> Regel)	В'яз низький, карагач

Отже, карпоботанічна колекція гербарію (UM) налічує 90 зразків представників як відділу голонасінних, так і покритонасінних рослин. Відділ Gymnosperms представлено 3 родинами, які включають 7 родів та 8 видів. У відділі Angiosperms відмічено 35 родин, що включають 69 родів та 76 видів, представники Monocots – 4 родини, 12 родів та 12 видів; Eudicots – 57 родів, 64 види.

Серед представників декоративної, господарської групи та рослин-бур'янів, слід відмітити, і рослин, які вирощувалися в умовах захищеного ґрунту – *Chamaerops humilis* L., *Syagrus coronata* (Mart.) Весс., *Musa* L. За цією колекцією можна проаналізувати інтродуковані рослини, які вирощувалися в навчальному закладі де досліджували їх ріст, розвиток, акліматизацію та наявність репродуктивних органів, які увійшли до колекції. Відмічено перелік вирощуваних рослин, зокрема декоративних і в т.ч. квіткових, за історичними рукописними каталогами рослин ботанічного розсадника В. А. Гаврилюка (Каталог..., 2023).

Вважаємо, що В. А. Гаврилюк поновлював карпоботанічну колекцію та ретельно її зберігав. Слугувала вона роздатковим природним матеріалом під час проведення занять, а на сьогодні набула історичного значення (Мамчур, Чорна, 2018).

На сьогодні студенти, аспіранти, науковці, та інші зацікавлені особи мають можливість ознайомитися з колекцією, використовувати під час написання кваліфікаційних робіт із напрямку досліджень – ботаніка, гербарна справа, декоративна дендрологія, інтродукція рослин, лісівництво, квітникарство.

Керівництво гербарного фонду заохочує до сприяння поповнення карпологічної колекції гербарію (UM) усіх природодослідників.

Літературні джерела

1. *Архівні матеріали музейної кімнати Уманського національного університету садівництва. Кафедра ботаніки. ІІ-447-458. Дата звернення 01 листопада 2023 р.*
2. *Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum.* / Редактор-укладач к.б.н. Н. М. Шиян. Київ, 2011. 442 с.
3. *Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут (1844-1994) 150 років: монографія.* К.: Вища школа, 1994. 206 с., іл.
4. *Каталог рослин ботанічного розсадника Уманського національного університету садівництва. Довідковий посібник / авт.-упоряд. Т. В. Мамчур, Г. А. Чорна, М. І. Парубок, О. В. Свистун, Н. В. Михайлова; за ред. д-ра с.-г. наук В. П. Карпенка.* Умань: Видавець «Сочінський М. М.» 2023. 238 с.
5. *Мамчур Т. В., Карпенко В. П., Парубок М. І., Свистун О. В. Вчені-ботаніки Уманського національного університету садівництва та їх наукові дослідження (1844-2016).* Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2017. 280 с.
6. *Мамчур Т. В., Чорна Г. А. Віктор Антонович Гаврилюк (1928-2005).* Український ботанічний журнал. 2018. 75 (6). С. 593–594.
7. *Українська Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> Дата звернення 01 листопада 2023 р.
8. *Уманський національний університет садівництва. Сторінки історії університету.* ТОВ Логос. Київ. 2019. С. 18–27, 153.
9. *Plants of the World Online (POWO).* URL: <https://powo.science.kew.org/>. Дата звернення 01 листопада 2023 р

Т.В. Мамчур

Уманський національний університет садівництва

ІСТОРИЧНА КАРПОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ У ФОНДАХ ГЕРБАРІЮ УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА (UM)

У статті висвітлено історичну карпологічну колекцію, яку збережено у фондах гербарію (UM). Колекцію сформовано у 1920-30 рр. з метою наочного матеріалу під час вивчення дисциплін ботаніка, рослинництво. Серед колекції відмітимо зібраний матеріал насіння та плодів як декоративних інтродуцентів, так і сільськогосподарських корисних покритонасінних рослин. А також є екземпляри представників голонасінних рослин. До формування карпологічної колекції були залучені студенти навчального закладу, разом із викладачами дисципліни ботаніка асистентом В. С. Горячевою, О. С. Бондарем, професором С. К. Руденко, І. І. Білоусом. Колекція з роками поповнювалася та ретельно зберігалася. Завдяки першому хранителю гербарію (UM), завідувачу кафедри ботаніки, кандидату біологічних наук, доценту Віктору Антоновичу Гаврилюку вона нараховує 90 екземплярів, які дійшли до наших днів. Рукописні етикетки таксонів автора є тому свідченням. Нині колекція набула історичної цінності та продовжує поповнюватися новими зразками кущових і деревних порід, квіткових, декоративних та господарсько-цінних культур, які зростають в університеті, а також під час експедиційних виїздів і дарунків природодослідників.

Ключові слова: архівні матеріали, карпологічна колекція, гербарний фонд, картотека, гербарій (UM), Умань

T. V. Mamchur

Uman National University of Horticulture

HISTORICAL CARPOLOGICAL COLLECTION IN THE HERBARIUM OF UMAN NATIONAL UNIVERSITY OF HORTICULTURE (UM)

The article highlights the historical carpological collection preserved in the funds of the Herbarium (UM). The collection was formed in 1920-30s for the purpose of visual material in the study of botany and plant science. The collection includes seeds and fruits of both ornamental introductions and agricultural useful angiosperms. There are also specimens of naked-seeded plants. The students of the university were involved in the formation of the carpological collection, together with the teachers of botany such as assistants V.S. Goryacheva and O. S. Bondar, professors

S. K. Rudenko and I. I. Bilous. The collection was replenished and carefully preserved over the years. Thanks to the first keeper of the herbarium (UM), the Head of the Department of Botany, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor Viktor Havryliuk, it has 90 specimens that have survived to this day. The author's handwritten taxon labels are evidence of this. Today, the collection has acquired historical value and continues to be replenished with new specimens of shrub and tree species, flowers, ornamental and economically valuable crops that grow at the university, as well as during expeditionary trips and donations from naturalists.

Key words: archival materials, carpological collection, herbarium collection, card index, herbarium (UM), Uman.